

Ramon Berenguer IV i els capbreus de la Cerdanya i el Conflent. Una instantània de l'economia pirinenca de mitjan segle XII

L'any 1151 Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, ordenava l'elaboració d'un gran inventari de les seves possessions amb l'objectiu de registrar i, per tant, de garantir i d'estrènyer, el control d'una sèrie de dominis dispersos sobre un conjunt territorial cada vegada més extens i més difícil de gestionar.¹ Fins a començament del segle XII, els dominis dels comtes de Barcelona s'havien cenyit als antics comtats de Barcelona, Girona i Osona, que ja configuraven aleshores el domini territorial més extens de la Catalunya Vella. En temps de Ramon Berenguer III (1097-1131), la casa comtal barcelonina inicià una política sistemàtica d'absorció d'altres comtats amb la incorporació del comtat de Besalú l'any 1111. Pocs anys després, el 1118, el comtat de Cerdanya va tenir la mateixa sort en morir sense descendència Bernat Guillem, el darrer comte titular d'aquest domini pirinenc. Amb aquestes adquisicions, els dominis teòrics dels comtes de Barcelona assolien el Pirineu i apuntaven clarament cap a Occitània, que s'havia convertit en focus d'atenció preferent de la dinastia a partir del casament de Ramon Berenguer III amb la comtessa Dolça de Provença.² Ara bé, la llunyania d'aquests nous dominis pirinencs i els mecanismes rudimentaris de l'administració de l'època van dificultar el desplegament efectiu del poder dels nous comtes. A la pràctica, el control immediat del territori i dels seus habitants seguia a mans de batlles i castlans que gestionaven, en nom dels comtes de Barcelona, els dominis i els drets que pertanyien als seus senyors a canvi d'una part de les rendes com a pagament dels serveis prestats.³

En qualsevol cas, la manca d'una fiscalització efectiva de la gestió d'aquests batlles i castlans provocava una contínua erosió dels drets comtals. Per tal d'evitar-ho, el comte Ramon Berenguer IV va ordenar la redacció d'aquest gran inventari o capbreu, amb l'objectiu de deixar registrats els seus drets per escrit i, d'aquesta manera, poder fer-los valdre en qualsevol plet que pogués plantejar-se en un futur. Aquest gran acte de capbreuació,

Carles Gascón i Chopo, historiador i tècnic al Consell Comarcal de l'Alt Urgell

comparat per l'historiador Thomas N. Bisson amb el cèlebre *Domesday Book*, encarregat pel rei Guillem I d'Anglaterra el 1086 per endreçar els dominis reials en les terres angleses de conquesta recent,⁴ és en realitat un conjunt de capbreus individuals, d'extensió molt més modesta que el *Domesday Book*, però que contenen igualment informacions interessants, les quals presenten una instantània dels recursos que recaptava el comte en cadascun dels seus dominis i, per tant, ens aproximen a la seva estructura econòmica.

D'aquesta manera, Ramon Berenguer IV envià els seus homes a diversos punts dels dominis comtals amb la finalitat de dur a terme aquesta capbreuació. L'equip fou encapçalat pel cavaller Bertran de Castellet. Fill d'una nissaga provinent del Garraf, el cavaller Bertran era home de confiança del comte de Barcelona, li administrava els béns i l'havia acompanyat en diverses campanyes contra els sarraïns de Tortosa i Siurana, població aquesta darrera de la qual fou nomenat castlà l'any 1153.⁵ Entre final de febrer i la primeria de març de 1151, Bertran de Castellet ja havia dut a terme una primera capbreuació dels dominis dels voltants de Barcelona, amb visites a indrets com Vilamajor, Caldes de Montbui, Gavà i Piera.⁶ A partir del mes d'abril, el cavaller i el seu sèquit iniciaren un periple més llarg que els conduí fins al Pirineu. Començà per Caldes de Malavella, on arribava el 2 d'abril,⁷ i seguí per Llagostera,⁸ Girona,⁹ Palafrugell,¹⁰ Besalú,¹¹ Prats de Molló¹² i Vilafranca de Conflent.¹³ A continuació es desplaça a Cerdanya. El 16 d'abril de 1151 aixecava acta a Llívia,¹⁴ i l'endemà a Ix,¹⁵ abans de marxar cap a Ripoll, on es presentà el 20 d'abril,¹⁶ abans de finalitzar aquesta campanya de capbreuació.

De totes aquestes capbreuacions, tres estan dedicades als dominis comtals de les terres de Cerdanya i del Conflent, en ple Pirineu, les quals centren el nostre interès en el present article, dedicat a l'estructura de l'economia pirinenca de mitjan segle XIII. El primer fou redactat a Vilafranca de Conflent, el 14 d'abril de 1151, davant de la porta de l'església de Sant Jaume, en presència dels prohoms de la vila, de Bernat, prior de la canònica agustiniana de Santa Maria de Cornellà de Conflent, i de Ramon d'Espinavell i Pere Sinfré, batlles comtals que juraren fidelitat al comte per tots els seus drets sobre les terres del Conflent.¹⁷ Dos dies després, el 16 d'abril de 1151, Bertran de Castellet es trobava a les portes de l'església de Santa Maria de Llívia, en presència dels seus preveres i dels prohoms de la vila, i va rebre el jurament dels batlles de Llívia, de Cereja, de Sant Martí i de Truites que respectarien els drets comtals recollits al corresponent capbreu.¹⁸ D'una manera similar, l'endemà, dia 17 d'abril de 1151, el mateix Bertran de Castellet rebia a les portes de l'església de Sant Martí d'Ix, en presència de l'ardiaca Ramon d'Urgell, jutge de Cerdanya, i dels preveres i els prohoms de la vila, el jurament preceptiu d'Arlovi i de Guillem de Font, realitzat per manament del batlle d'Ix, Ermengol de Bolvir,¹⁹ i també, al mateix emplaçament, el jurament de Bernat Guillem, batlle de Querol.²⁰

Els documents jurats a Vilafranca de Conflent, Llívia i Ix, respectivament, són tres capbreus que són referenciats com a *commemorations* dins del mateix document. Són reculls dels drets i les rendes que corresponen al comte de Barcelona com a titular d'una sèrie de propietats distribuïdes per l'antic comtat de Cerdanya i el Conflent, que es tradueixen en una sèrie d'ingressos, de naturalesa molt heterogènia, principalment en espècies, que anaven a parar directament a les arques comtals o bé a les arques dels seus agents, els

batlles, segons és especificat en alguns casos. D'acord amb aquests tres capbreus, el comte de Barcelona era titular d'un total de 93 masos i 80 bordes distribuïdes entre la Cerdanya i el Conflent. Un mas era una unitat d'explotació agroramadera, gestionada per una família, i integrada per una casa que presidia diferents peces de terra de conreu i altres peces menors, com ara feixes i fins i tot porcions de bosc.²¹ Per la seva part, una borda, en la seva significació medieval, era igualment una unitat d'explotació familiar que integrava hàbitat i terres de conreu, creada de bell nou en àrees marginals –que en el cas de les àrees tractades, hauriem de situar més aviat en zones d'alta muntanya– i que, a efectes de recaptació senyorial, comptaven com a mig mas.²²

Els masos i les bordes comtals eren treballats per les famílies pageses corresponents, en condició de tinents del comte. Aquestes famílies li havien de satisfer una sèrie de censos, que solen ser en espècies i que són els habituals d'una família pagesa: cereals, ous, fogasses de pa, vi, porcs, cabres, moltons, corders i gallines –els animals indistintament vius o a quarts, a punt per consumir, també pernils–. En canvi, els censos no mostren un gran interès pels animals de treball, bous, ases, matxos o mules, i sempre que hi figuren, ho fan en funció del producte de la seva força de treball, tal com s'evidencia en el cas de Cereja, on el comte rep un sester d'ordi per cada bou llaurador (*bovem exarantem*),²³ o a la parròquia d'Escaró, on rebia quatre ases per fer la verema a Cornellà de Conflent.²⁴ En qualsevol cas, de tots els productes pagesos lliurats al comte i als seus agents en condició de censos, destaquen els cereals o *cibaria*, que integren el sègol, l'ordi i el blat.

Al costat d'aquests productes, més aviat característics de bona part de la Catalunya Vella del moment, el comte exigeix als seus homes de Cerdanya i del Conflent una sèrie de productes propis d'aquestes terres de muntanya que cal destacar. Per una banda, a la Cerdanya trobem un gran interès per les truites salades, fins al punt que el comte se n'atorga un total de 1.100 de cens anual.²⁵ La truita és una espècie molt habitual en rius d'alta muntanya i, en aquest sentit, sembla que la quantitat sol·licitada implicaria una àmplia activitat de pesca en aquest territori, i una clara integració de la truita en la dieta cerdana. Per fer-nos una idea de la intensitat de la pesca, i de la seva abundància, el batlle comtal de Llivia havia de rebre 60 truites setmanals entre sant Joan i sant Miquel, que s'afegien al cens anterior.²⁶ En relació encara amb el cens de les 1.100 truites, el fet que haguessin de ser salades implica una activitat de salaó per a la conservació del peix que integra un comerç de la sal, el qual, presumiblement, havia d'arribar de la vila de Cardona seguint el Camí Cardoner.²⁷ L'aprofitament de la fauna autòctona no s'esgotava amb la pesca de la truita. També la caça rebia la seva atenció entre els censos que recollia el comte de Barcelona a la Cerdanya i al Conflent. Els homes de la vall de Querol li devien la meitat de cada gall fer que caçaven,²⁸ i els de Conflent havien de lliurar als agents comtals la quarta part de cada fera caçada, excepte si es tractava d'un ós, pel qual havien de satisfer una cuixa i les quatre potes.²⁹

Una altra producció específica d'aquestes terres de muntanya és la ramaderia extensiva, afavorida per l'existència d'extenses pastures d'alta muntanya. Per un costat, els interessos del comte estaven força centrats en les albergues de cavalls, ases o altres animals de muntura, és a dir, en l'acollida i el manteniment d'aquest tipus de bestiar en un nombre

determinat en funció de cada terme –que podia assolir els 264 cavalls entre Oleta i el coll de la Perxa³⁰ en alguns casos amb una finalitat militar explícita, tal com s’observa a la parròquia d’Escaró, al Conflent, on els veïns feien de cens dos ases per l’host comtal,³¹ i a la vall de Querol, on havien de satisfer tres ases ben preparats, també per a l’host.³² Així mateix, cal destacar la potència de la ramaderia ovina i l’ocupació de les pastures de muntanya –el capbreu parla de calmes³³ pels ramats d’ovelles. El dret per aprofitar aquestes pastures sol cobrar-lo el comte a través d’una quantitat en formatges, segons un cens que, quan es tracta d’aquest producte, rep el nom específic de *puncturatge*. En el cas de la vall de Querol, suposa un total de deu formatges per cada home que en produís, fet que implica l’existència d’una activitat productiva de cert relleu en aquest territori.³⁴ També en el cas del Conflent es detecta aquesta especialització formatgera en zones d’alta muntanya. Crida l’atenció, en aquest sentit, l’exigència comtal de censos en formatges al Conflent de tots aquells ramats que aprofiten les altes pastures, tant dels locals, com d’aquells que arriben de terra estranya,³⁵ expressió que es refereix, sens dubte, a una incipient activitat transhumant de llarga distància que no parerà de créixer a l’alt Conflent i també a la Cerdanya i l’alt Berguedà a partir de mitjan segle XII.³⁶

Per contra, a les terres més baixes del territori estudiat, concretament al Baridà a l’extrem occidental de la Cerdanya, i el baix Conflent, a l’extrem oriental del conjunt, es percep una certa especialització en la producció de vinya que no es detecta en les àrees centrals, més elevades i, per tant, menys favorables a aquest conreu destinat a la producció de vi. En relació amb el Baridà, el comte es quedava una part del fruit de les vinyes de diverses poblacions, així com el botatge, una imposició sobre les bótes de vi, que era exigida a diversos particulars i als veïns d’Arànsers i els Torrents.³⁷ Però el gros dels interessos vitivinícoles del comte es concentren al baix Conflent, on posseïa catorze vinyes a Cornellà, treballades pels seus homes a canvi del menjar,³⁸ que vivien amb altres vinyes a Vernet, Escaró, Nyer i Joncet, d’on també extreu el comte diversos censos en espècie.³⁹

Més enllà de l’activitat agroramadera, el capbreu de Ramon Berenguer IV inclou també les rendes derivades d’altres activitats, molt especialment de la mineria del Conflent. En aquest territori, el comte controla la quarta part de la producció de la mina de ferro del terme de Cornellà, la quarta part de les mines del terme de Saorra, totes les mines de plata i ferro de la parròquia d’Escaró i també les mines de plata de Guixa.⁴⁰ També l’activitat de les ferreries estan gravades pel fisc comtal, tal com veiem en el cas del Conflent, on el comte rep dues càrregues de ferro de la ferreria d’Escaró,⁴¹ i al comtat de Cerdanya, on la ferreria de Llívia, en concepte de cens, ha d’abastir el comte amb els estris de ferro que hi exigeixi.⁴²

Finalment, i com a única concessió a un sector de serveis absolutament marginal al Pirineu d’època medieval, el capbreu de Ramon Berenguer IV recull l’existència de dos mercats, un a Vilafranca de Conflent,⁴³ i un altre a Ix, al comtat de Cerdanya,⁴⁴ tots dos situats en una posició estratègica al llarg de l’eix Segre-Tet, afavorida per la seva situació central en relació amb una rodalia àmplia. I encara en relació amb l’activitat generada al voltant de les vies de pas, cal esmentar l’existència de dues tavernes, una d’elles a Ix⁴⁵ i l’altra a Llívia,⁴⁶ les quals reforcen el paper de l’eix Segre-Tet com a via principal.

Notes

- 1- Thomas N. BISSON *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings (1151-1213)*, University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London 1984 p. 23-28.
- 2- Claudine PAILHÉS *Le comté de Foix, un pays et des hommes*. La Louve Éditions, Cahors 2006, p. 286.
- 3- Thomas N. BISSON *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis*. Eumo Editorial, Vic 2002, p. 20.
- 4- Thomas N. BISSON *Fiscal Accounts...* op. cit., p. 25.
- 5- Antoni VIRGILI, "Els conqueridors de mitjan segle XII: com aprenen a ser-ho", a M. BARCELÓ, G. FELIU, A. FURIÓ, M. MIQUEL i J. SOBREQÜÉS (ed.) *El feudalisme comptat i debatut*. Universitat de València, València 2003, p. 263.
- 6- Vegeu Ignasi J. BAIGES, Gaspar FELIU, Josep M. SALRACH, Pere BENITO, Rafael CONDE, Víctor FARIAS, Pere GALCERAN, Margot PONS, Núria SADURNÍ, Albert TORRA PÉREZ *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. III. Fundació Noguera, Barcelona 2010, docs. 914, 915, 916, 917, 918, 919 i 920, p. 1.469-1.476.
- 7- *Ibidem*, doc. 921, p. 1.476-1.477.
- 8- *Ibidem*, doc. 922, p. 1.477-1.478.
- 9- *Ibidem*, doc. 923, p. 1.479-1.480.
- 10- *Ibidem*, doc. 924, p. 1.480-1.481.
- 11- *Ibidem*, doc. 925, p. 1.481-1.484.
- 12- *Ibidem*, doc. 926, p. 1.484-1.485.
- 13- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.486-1.488.
- 14- *Ibidem*, doc. 928, p. 1.488-1.490.
- 15- *Ibidem*, doc. 929, p. 1.490-1.492.
- 16- *Ibidem*, doc. 930, p. 1.492-1.493.
- 17- Ignasi J. BAIGES et al. *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...* op. cit., vol. III, doc. 927, p. 1.488.
- 18- *Ibidem*, doc. 928, p. 1.490.
- 19- *Ibidem*, doc. 929, p. 1.492.
- 20- *Ibidem*, doc. 929, p. 1.491.
- 21- Flocel SABATÉ i CURULL *El territori de la Catalunya medieval*. Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona 1997, p. 66.
- 22- Jordi BOLÓS i MASCLANS *Els orígens medievals del paisatge català: l'arqueologia del paisatge com a font per conèixer la història de Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2004, p. 257.
- 23- Ignasi J. BAIGES et al., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...* op. cit., vol. III, doc. 928, p. 1.489.
- 24- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.486.
- 25- Ignasi J. BAIGES et al., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...* op. cit., vol. III, doc. 928, p. 1.489.
- 26- *Ibidem*, doc. 928, p. 1.489.
- 27- Vegeu Lluís OBIOLS PEREARNAU "El Camí Cardoner i el Camí Ramader, camins històrics de llarg recorregut a la cara nord del Cadí". *Ker*. Grup de Recerca de Cerdanya, Puigcerdà 2009, p. 30-34.
- 28- Ignasi J. BAIGES et al., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...* op. cit., vol. III, doc. 929, p. 1.490.
- 29- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.488.
- 30- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.487.
- 31- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.486.
- 32- *Ibidem*, doc. 929, p. 1.490.
- 33- *Ibidem*, doc. 929, p. 1.492.
- 34- *Ibidem*, doc. 929, p. 1.490.
- 35- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.487.
- 36- Christine RENDU *La montagne d'Enveig. Une estive pyrénéenne dans la longue durée*. Editions Trabucaire, Canet 2003, p. 437-449.
- 37- Ignasi J. BAIGES et al. *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...* op. cit., vol. III, doc. 928, p. 1.489.
- 38- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.486.
- 39- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.486-1.488.
- 40- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.486-1.488.
- 41- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.486.
- 42- *Ibidem*, doc. 928, p. 1.489.
- 43- *Ibidem*, doc. 927, p. 1.487.
- 44- *Ibidem*, doc. 928, p. 1.489.
- 45- *Ibidem*, doc. 929, p. 1.491.
- 46- *Ibidem*, doc. 928, p. 1.489.